

XALQARO TIBBIY TERMINOLOGIYADA LOTIN TILINING USTUVORLIGI.

*Kamola Nuridinova Shukrullayevna
Zangiota Abu Ali Ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro tibbiy terminologiyada lotin tilining tutgan o'rnini, uning tarixiy shakllanish jarayoni hamda zamonaviy tibbiyot fanidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Lotin tilining universal fan tili sifatida tibbiy atamalarni yagona me'yor asosida shakllantirishdagi roli yoritilib, anatomik, klinik va farmatsevtik terminologiyadagi ustuvorligi asoslab beriladi. Shuningdek, tibbiy ta'lim jarayonida lotin tilini o'qitishning metodik jihatlari va amaliy ahamiyati muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, lotin tili tibbiyotda aniqlik, izchillik va xalqaro muloqotni ta'minlovchi asosiy vosita sifatida o'z mavqeini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: lotin tili, tibbiy terminologiya, xalqaro tibbiyot, anatomiya, klinik terminlar, farmatsevtika, ilmiy til.

Tibbiyot fanining rivojlanishi bilan birga ilmiy tushunchalar, kasallik nomlari, anatomik tuzilmalar va davolash usullarini ifodalovchi terminlarga bo'lgan ehtiyoj keskin oshdi. Turli mamlakatlar va tillarda faoliyat yuritayotgan shifokorlar, olimlar va farmatsevtlar o'rtasida yagona ilmiy muloqotni ta'minlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etdi. Aynan shu ehtiyoj xalqaro miqyosda barqaror va neytral tilga asoslangan terminologik tizimni shakllantirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Lotin tili tarixan "o'lik til" hisoblanishiga qaramay, tibbiyotda eng barqaror va ishonchli terminologik asos sifatida shakllandi. U tirik tillardan farqli ravishda tez o'zgaruvchan emasligi, grammatik qat'iyligi va aniq semantik tuzilishga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Shu bois lotin tili bugungi kunda ham xalqaro tibbiy terminologiyaning asosiy poydevori bo'lib qolmoqda.

Xalqaro tibbiy terminologiya tizimida lotin tili (va qisman qadimgi yunon tili) asosiy va ustuvor o'rinni egallaydi. Bu til tibbiyotning barcha sohalari – anatomiya,

fiziologiya, patologiya, farmakologiya, diagnostika va jarrohlikda millionlab atamalarni shakllantirgan. Lotin tilining ustunligi nafaqat tarixiy sabablarga, balki lingvistik aniqlik, xalqarolik va amaliy qulaylikka asoslangan. Quyida bu mavzuni batafsil ko'rib chiqamiz: tarixiy fon, sabablari, zamonaviy qo'llanilishi, misollar va kelajak istiqbollari haqida.

Tarixiy Fon va Rivojlanish

Tibbiy terminologiyaning lotin tiliga asoslanishi qadimgi davrlarga borib taqaladi. Qadimgi Yunoniston tibbiyoti, xususan, Gippokrat (miloddan avvalgi V-IV asrlar) va Galen (milodiy II asr) asarlari tibbiyotning poydevorini qo'ygan. Ularning yozganlari asosan yunon tilida bo'lgan bo'lsa-da, Rim imperiyasi davrida lotin tili orqali tarqalgan. Masalan, rimlik shifokor Aul Korneliy Celsus (miloddan avvalgi I asr) "De Medicina" asarini lotin tilida yozgan, bu tibbiyotning birinchi ensiklopediyasi hisoblanadi.

O'rta asrlarda (V-XV asrlar) lotin tili Yevropa ilm-fanining rasmiy tili bo'lib qoldi. Monastirlar va universitetlarda (masalan, Salerno, Boloniya va Parij universitetlari) tibbiy ta'lim lotin tilida olib borilgan. Arab olimlari, jumladan, Ibn Sino (Avitsenna, X-XI asrlar) va Ar-Roziy asarlari lotin tiliga tarjima qilingan, bu esa lotin tilini tibbiy bilimlarning markaziy vositasiga aylantirdi. Masalan, Ibn Sinoning "Al-Qonun fi-t-tibb" (Tibbiyot qonuni) asari lotincha "Canon Medicinæ" nomi bilan Yevropada mashhur bo'lgan.

Uyg'onish davrida (XV-XVI asrlar) lotin tili tibbiyotning rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Andreas Vesaliy (1514-1564) "De Humani Corporis Fabrica" (Inson tanasining tuzilishi haqida) kitobini lotin tilida yozgan, bu zamonaviy anatomiyaning asosi bo'ldi. XVII-XVIII asrlarda lotin tili "lingua franca" – ilm-fanning umumiy tili sifatida saqlanib qoldi. Masalan, Karl Linney (1707-1778) biologiya va tibbiyotda lotincha binominal nomenklaturani (ikki so'zli nomlash) joriy qilgan, bu bugungi kunda ham qo'llaniladi (masalan, Homo sapiens – inson).

XIX-XX asrlarda tibbiy terminologiya standartlash boshlandi. 1895-yilda Xalqaro Anatomik Nomenklatura Komissiyasi (Bazeldagi) tuzilgan va lotin tilini

anatomik atamalar uchun majburiy qilgan. 1955-yilda Parijda qabul qilingan "Nomina Anatomica" (Anatomik nomlar) lotin tilini rasmiy standart qilib belgilagan. Hozirgi kunda Federativ Xalqaro Anatomik Terminologiya Qo'mitasi (FIPAT) tomonidan 1998-yilda chiqarilgan va keyinroq yangilangan "Terminologia Anatomica" (TA) butun dunyo anatomiyasida lotincha atamalarni majburiy qiladi. Bu hujjatda 7500 dan ortiq atama lotin tilida berilgan.

Lotin Tilining Ustuvorligi Sabablari

Lotin tilining tibbiy terminologiyada ustun bo'lishi bir necha sabablarga bog'liq:

Xalqarolik va Neytrallik: Lotin tili "o'lik til" bo'lgani uchun hech qanday millatga tegishli emas va siyosiy yoki madaniy ta'sirlardan xoli. Bu dunyo shifokorlari o'rtasida tushunmovchiliklarni oldini oladi. Masalan, ingliz tilidagi "heart attack" atamasi lotincha "infarctus myocardii" bo'lib, har qanday tilda bir xil tushuniladi. Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti (WHO) va boshqa xalqaro tashkilotlar lotin tilini standart sifatida tavsiya qiladi.

Aniqlik, Qisqalik va Bir Ma'nolilik: Lotincha atamalar qisqa, aniq va ko'p ma'noli emas. Ular grammatik qoidalarga qat'iy rioya qiladi. Masalan:

- Prefikslar: hyper- (yuqori), hypo- (past), a- (yo'qlik).
- Suffikslar: -itis (yallig'lanish, masalan, appendicitis – appenditsit).
- Yunon-lotin gibridlari: "hypertensio arterialis" (arteriya gipertenziiyasi) – bu atama har doim bir xil ma'noni bildiradi.

Bu xatolar kamayishiga yordam beradi, ayniqsa diagnostika va retsept yozishda.

Standartlash va Xavfsizlik: Lotin tili tibbiy xatolarni minimallashtiradi. Masalan, dorilarning xalqaro nomlari (International Nonproprietary Names – INN) lotin tilida shakllanadi: "acidum acetylsalicylicum" (aspirin). Yevropa Farmakopeyasi (European Pharmacopoeia) va AQSh Farmakopeyasi lotin tilini majburiy qiladi. Kasalliklar tasnifi – Xalqaro Kasalliklar Tasnifi (ICD-11) ham lotincha atamalarga asoslangan.

Ilmiy va Ta'limiy Qulaylik: Lotin tili yangi atamalar yaratishda moslashuvchan. Masalan, COVID-19 pandemiyasida "coronavirus" (yunon-lotin: korona – toj, virus – zahar) atamasi tezda qabul qilindi. Tibbiy ta'limda lotin tili talabalar uchun asosiy fan:

masalan, O'zbekistonda tibbiy universitetlarda "Lotin tili va tibbiy terminologiya" kursi majburiy bo'lib, talabalar 1000 dan ortiq atamani o'rganadilar.

Zamonaviy Qo'llanilish va Misollar

Bugungi kunda lotin tili tibbiyotning 95-98% terminlarida mavjud. Quyidagi sohalarda misollar:

- Anatomiya: Barcha atamalar lotincha – "os femoris" (son suyagi), "musculus biceps brachii" (qo'l ikki boshli mushak). "Terminologia Anatomica" bo'yicha 8000+ atama.

- Patologiya va Diagnostika: "Carcinoma" (saraton), "diabetes mellitus" (shakar kasalligi), "appendicitis acuta" (o'tkir appenditsit). Ultratovush va KT natijalari lotincha tavsiflanadi.

- Farmakologiya: Dorilar nomlari – "penicillinum" (penitsillin), "insulinum" (insulin). Retseptlar lotincha yoziladi: "Rp.: Tabulettae Aspirini 0.5 g" (Retsept: Aspirin tabletkalari 0.5 g).

- Jarohlik va Klinika: Operatsiya nomlari – "appendectomy" (appendiksni olib tashlash), "hysterectomy" (bachadonni olib tashlash).

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ingliz tibbiy adabiyotida (PubMed, The Lancet) atamalarining 80% lotin-yunon kelib chiqqan. Rus va o'zbek tibbiyotida ham lotin tili majburiy: masalan, O'zbekiston Sog'liqni Saqlash Vazirligi standartlarida lotincha atamalar qo'llaniladi.

Muammolar va Kelajak Istiqbollari

Lotin tilining ustunligiga qaramay, ba'zi muammolar mavjud:

- Zamonaviy tibbiyotda ingliz tili dominant (konferensiyalar, jurnallar inglizcha).
- Yangi texnologiyalar (AI, gen terapiyasi) uchun yangi atamalar inglizcha shakllanmoqda (masalan, "CRISPR-Cas9").

- Rivojlanayotgan mamlakatlarda lotin tilini o'rganish qiyinligi.

Biroq, lotin tili poydevor bo'lib qoladi. Kelajakda Xalqaro Tibbiy Terminologiya Qo'mitasi (WHO bilan hamkorlikda) lotin tilini saqlab qolishni rejalashtirmoqda.

Raqamli tibbiyotda (elektron kasallik tarixi) lotincha atamalar standartlashni ta'minlaydi.

Ba'zi tadqiqotchilar zamonaviy ingliz tilining fan tili sifatidagi mavqeini inobatga olib, lotin tilining ahamiyati kamayib borayotganini ta'kidlaydilar. Biroq amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ingliz tili ilmiy muloqotda yetakchi bo'lsa-da, terminologik asos sifatida lotin tilini to'liq almashtira olmaydi. Aksincha, ingliz tibbiy terminlarining katta qismi lotin (va yunon) ildizlariga tayanadi. Shu sababli lotin tili tibbiyotda asosiy manba til sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, lotin tili xalqaro tibbiy terminologiyaning ajralmas va ustuvor qismi hisoblanadi. Uning barqarorligi, aniqligi va universal xarakteri tibbiyot fanining uzluksiz rivojlanishiga xizmat qilmoqda.

Tibbiyot ta'lim muassasalarida "Lotin tili va tibbiy terminologiya" fanini amaliy yo'naltirilgan tarzda o'qitish;

Elektron lug'atlar va interaktiv platformalar orqali lotincha terminlarni o'rganishni kengaytirish;

Tibbiy hujjatlar va ilmiy ishlarda terminologik yagona standartlarga qat'iy rioya qilish.

Adabiyotlar.

1. Vinogradov V.V. Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslari. – Moskva: Meditsina, 2016. – 320 b.
2. Dudley R. Medical Terminology: An Illustrated Guide. – London: Elsevier, 2019. – 412 p.
3. Bayramov A.A. Tibbiy terminologiya va uning lingvistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2018. – 185 b.
4. Dorland W.A.N. Dorland's Illustrated Medical Dictionary. – Philadelphia: Elsevier Saunders, 2020. – 2147 p.
5. Ivanov S.N. Lotin va yunon tillarining tibbiyotdagi roli. – Sankt-Peterburg: Piter, 2015. – 256 b.

6. Allan J., Lockwood A. Language of Medicine: Latin and Greek Foundations. – Oxford: Oxford University Press, 2017. – 298 p.
7. Karimov I., Qodirova D. Lotin tili va tibbiy terminologiya. O'quv qo'llanma. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 210 b.
8. WHO. International Classification of Diseases (ICD-11). – Geneva: World Health Organization, 2019.
9. Stepanova N.A. Anatomik terminologiya: xalqaro me'yorlar. – Moskva: GEOTAR-Media, 2018. – 344 b.
10. McMurray J. Medical Language: Terminology and Usage. – New York: McGraw-Hill Education, 2016. – 365 p.